

PROLETÁŘI VŠECH ZEMÍ, SPOJTE SE!

KAREL MARX
KAPITÁL

KRITIKA POLITICKÉ EKONOMIE

DÍL PRVNÍ

KNIHA PRVNÍ

VÝROBNÍ PROCES KAPITÁLU

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ
POLITICKÉ LITERATURY
PRAHA 1953

Při přechodu od formy I k formě II a od formy II k formě III nastávají podstatné změny. Naproti tomu forma IV se liší od formy III jedině tím, že formu všeobecného ekvivalentu má nyní místo plátna zlato. Zlato hraje ve formě IV tutéž úlohu jako plátno ve formě III — úlohu všeobecného ekvivalentu. Pokrok spočívá jen v tom, že forma bezprostřední všeobecné směnitelnosti čili všeobecná ekvivalentní forma srostla nyní díky společenskému obyčejí definitivně s naturální specifickou formou zboží zlata.

Zlato vystupuje vůči jiným zbožím jako peníze jen proto, že dříve již vystupovalo vůči nim jako zboží. Jako všechna ostatní zboží fungovalo také jako ekvivalent, ať jako jednotlivý ekvivalent při ojedinelých aktech směny, ať jako zvláštní ekvivalent vedle jiných zboží-ekvivalentů. Postupně začalo fungovat v užších či širších kruzích jako všeobecný ekvivalent. Jakmile si vydobylo monopol tohoto postavení při vyjadřování hodnot světa zboží, stalo se peněžním zbožím, a teprve od okamžiku, kdy se již stalo takovým peněžním zbožím, liší se forma IV od formy III, čili všeobecná forma hodnoty se mění v peněžní formu.

Prosté relativní vyjádření hodnoty zboží, na př. plátna, ve zboží, které již funguje jako peněžní zboží, na př. ve zlatě, je cenová forma. „Cenová forma“ plátna je tedy:

20 loket plátna = 2 uncím zlata,

čili jsou-li 2 libry št. mincovním názvem 2 uncí zlata,

20 loket plátna = 2 librám št.

Obtížnost pojmu peněžní formy se omezuje na obtížnost pochopení všeobecné ekvivalentní formy, tedy všeobecné formy hodnoty vůbec, formy III. Forma III se retrospektivně rozuzlí ve formě II, v rozvinuté formě hodnoty, a jejím konstituujícím prvkem je forma I: 20 loket plátna = 1 kabátu čili x zboží $A = y$ zboží B . Prostá zbožní forma je tudíž zárodkem peněžní formy.

4. ZBOŽNÍ FETIŠISMUS A JEHO TAJEMSTVÍ

Na první pohled vypadá zboží jako velmi prostá a triviální věc. Jeho rozbor ukazuje, že je to velmi zpropadená věc, plná metafysické rafinovanosti a theologické záludnosti. Jako užitná hodnota

nemá v sobě nic tajemného, ať už se na ně díváme s hlediska, že svými vlastnostmi uspokojuje lidské potřeby, nebo s hlediska, že tyto vlastnosti dostává teprve jako produkt lidské práce. Je samozřejmé, že člověk svou činností mění formy přírodních látek směrem užitečným pro sebe. Forma dřeva se na př. mění, dělá-li se z něho stůl. Přesto stůl zůstává dřevem, praobyčejnou, smyslově vnímatelnou věcí. Ale jakmile se stává zbožím, mění se ve smyslově nadsmyslnou věc. Nejenže stojí všemi čtyřmi nohama na zemi, ale staví se vůči všem ostatním zbožím na hlavu, a v jeho dřevěné palici se rodí vrtochy daleko podivuhodnější, než kdyby z ničeho nic začal tancovat.²⁵

Mystický charakter zboží nevyplývá tedy z jeho užitné hodnoty. Nevyplývá ani z obsahu určení hodnoty. Neboť předně, ať jsou užitečné práce čili produktivní činnosti seberozdílnější, s fyziologické stránky jsou v každém případě funkcemi lidského organismu a každá taková funkce, ať je její obsah a její forma jakákoli, je v podstatě vynakládáním lidského mozku, nervů, svalů, smyslových orgánů atd. Za druhé to, co je základem určení velikosti hodnoty, totiž trvání onoho vynakládání čili kvantita práce, se již bezprostředně, hmatatelně liší od kvality práce. Za všech společenských poměrů musela člověka zajímat pracovní doba, kterou stojí výroba životních prostředků, třebaže ne stejně na různých stupních vývoje.²⁶ Konečně, jakmile lidé tak či onak pracují pro sebe navzájem, dostává tím jejich práce společenskou formu.

Z čeho tedy vzniká záhadný charakter produktu práce, jakmile na sebe bere formu zboží? Zřejmě z této formy samé. Stejnost různých druhů lidské práce dostává věcnou formu stejné kvality všech produktů práce — hodnoty; měření vynakládání lidské pracovní síly jeho trváním dostává formu velikosti hodnoty produktů

²⁵ Vzpomeneme si, že Čína a stoly začaly tancovat právě v době, kdy celý ostatní svět byl zdánlivě úplně v klidu — pour encourager les autres [aby dodaly odvahy druhým].

²⁶ *Poznámka k 2. vyd.* U starých Germánů se velikost jitra půdy měřila prací jednoho dne; odtud název jitra: Tagwerk (také Tagwanne) (jurnale nebo jurnalis, terra jurnalis, jornalis nebo diurnalis), Mannwerk, Mannskraft, Mannsmaad, Mannshauet atd. Viz *Georg Ludwig von Maurer*: „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof- usw. Verfassung etc.“ Mnichov 1854, str. 129 a násl.

práce; konečně vztahy mezi výrobci, za nichž se jejich společenská určení práce uskutečňují, dostávají formu společenského vztahu produktů práce.

Tajemnost zbožní formy tkví tedy prostě v tom, že je zrcadlem, v němž se lidem obráží společenský charakter jejich vlastní práce jako věcný charakter produktů práce samých, jako společenské vlastnosti těchto věcí, dané jim od přírody; proto i společenský vztah výrobců k celkové práci se jim jeví jako společenský vztah předmětů, který existuje mimo ně. Tímto quid pro quo se z produktů práce stávají zboží, věci smyslově nadsmyslné nebo společenské. Tak se jeví světelný účinek věci na zrakový nerv nikoli jako subjektivní podráždění zrakového nervu samého, nýbrž jako objektivní forma věci jsoucí mimo oko. Ale při zrakových vjemech skutečně jedna věc, vnější předmět, odráží světlo na jinou věc, oko. Je to fysický vztah mezi fysickými věcmi. Naproti tomu zbožní forma a vztah hodnot produktů práce, v němž se tato forma projevuje, nemá naprosto nic společného s jejich fysickou povahou a se vztahy věcí, vyplývajících z ní. Je to jen určitý společenský vztah lidí samých, který tu pro ně nabývá fantastické formy vztahu mezi věcmi. Abychom našli analogii, museli bychom se uchýlit do mlhavých sfér náboženského světa. Tu se jeví produkty lidského mozku jako samostatné bytosti nadané vlastním životem a stojící v určitých vztazích k lidem a k sobě navzájem. Tak je tomu i ve světě zboží s produkty lidských rukou. Toto nazývám fetišismem, který je nerozlučně spojen s produkty práce, jakmile se vyrábějí jako zboží, a který je tedy neoddělitelný od zbožní výroby.

Tento fetišový charakter světa zboží vyplývá, jak ukázal náš předcházející rozbor, ze svérázného společenského charakteru práce, která vyrábí zboží.

Užitné předměty se stávají zbožím vůbec jen proto, že jsou produkty navzájem nezávislých soukromých prací. Komplex těchto soukromých prací tvoří souhrnnou práci společnosti. Protože výrobci vstupují do společenského styku teprve směnou produktů své práce, objevuje se i specificky společenský charakter jejich soukromých prací teprve v rámci této směny. Čili soukromé práce se fakticky realisují teprve jako články celkové společenské práce teprve těmi

vztahy, které vytváří směna mezi produkty práce a s pomocí produktů práce i mezi výrobci. Výrobcům se proto jeví společenské vztahy jejich soukromých prací jako to, co skutečně jsou, t. j. ne jako bezprostředně společenské vztahy osob samých v jejich práci, nýbrž naopak jako věcné vztahy osob a společenské vztahy věcí.

Teprve v rámci své směny dostávají produkty práce společensky stejnou hodnotovost [předmětnou reálnost hodnoty], oddělenou od jejich smyslově různých užitných hodnot. Toto rozštěpení produktu práce na užitečnou věc a věc ztělesňující hodnotu je prakticky uskutečnitelné teprve tehdy, když směna nabyla takového rozsahu a významu, že užitečné věci lze vyrábět speciálně pro směnu, tedy jakmile hodnotový charakter věcí přichází v úvahu již při jejich výrobě. Od tohoto okamžiku dostávají soukromé práce výrobců skutečně dvojaký společenský charakter. Jednak musí jako určité užitečné práce uspokojovat určitou společenskou potřebu, a tak se osvědčovat jako oddíly celkové práce, jako články přirozeně vzniklé soustavy společenské dělby práce. Jednak uspokojují jen rozmanité potřeby svých vlastních výrobců, pokud každá zvláštní užitečná soukromá práce je směnitelná za každý jiný zvláštní druh užitečné soukromé práce, tedy má stejnou platnost. Tato rovnost toto coelo [úplně] různých prací může tu být jen tehdy, abstrahujeme-li od jejich skutečných rozdílů, jsou-li převedeny na společný charakter, který mají jako vynakládání lidské pracovní síly, jako abstraktně lidská práce. Mozek soukromých výrobců jen obráží tento dvojaký společenský charakter jejich soukromých prací ve formách, které se vyskytují v praktickém životě, při výměně výrobků — obráží tedy společensky užitečný charakter jejich soukromých prací v té formě, že produkt práce musí být užitečný ne pro výrobce samého, ale pro jiné — obráží společenský charakter rovnosti rozmanitých prací v té formě, že tyto materiálně různé věci, produkty práce, jsou hodnotami.

Lidé tedy neporovnávají produkty své práce jako hodnoty proto, že se jim tyto věci jeví jako pouhé věcné obaly lidské práce stejného druhu. Naopak. Tím, že při výměně srovnávají své různé výrobky jako hodnoty, srovnávají své různé práce jako lidskou

práci. Nejsou si toho vědomi, ale dělají to.²⁷ Hodnota nemá napsáno na čele, co je zač. Nejen to: hodnota mění každý produkt práce v tajemný společenský hieroglyf. Později se lidé snaží rozluštit smysl tohoto hieroglyfu, proniknout do tajemství svého vlastního společenského produktu, neboť určování užitečných předmětů jako hodnot je jejich společenským produktem stejně jako na př. řeč. Pozdější vědecký objev, že produkty práce, pokud jsou hodnotami, jsou pouze věcným výrazem lidské práce vynaložené na jejich výrobu, tvoří epochu v dějinách vývoje lidstva, ale naprosto nerozptyluje věcné zdání společenského charakteru práce. Jen o dané zvláštní formě výroby, zbožní výrobě, platí, že specificky společenský charakter navzájem nezávislých soukromých prací spočívá v tom, že jsou si rovny jako lidská práce vůbec, a v tom, že produkty práce dostávají charakter hodnoty. Kdežto lidem, kteří podléhají vztahům zbožní výroby, se tyto speciální zvláštnosti zbožní výroby — před oním objevem i po něm — zdají všeobecně platnými, podobně jako vlastnosti vzduchu — jeho fyzikální tělesná forma — existují dál, přestože věda rozložila vzduch na jeho základní prvky.

Vyměňovatele výrobků zajímá prakticky především otázka: kolik cizích výrobků dostanou za svůj výrobek, t. j. v jakých proporcích se výrobky navzájem vyměňují? Jakmile tyto proporce dosáhnou určité pevnosti a stávají se proto obvyklými, zdá se, že vyplývají ze samé povahy produktů práce. Tak na př. tuna železa a 2 unce zlata mají stejnou hodnotu, podobně jako libra zlata a libra železa mají stejnou váhu přes různé fyzikální a chemické vlastnosti svých těles. Ve skutečnosti se hodnotový charakter produktů práce upevňuje teprve jejich realizací jako hodnot určité velikosti. Velikosti hodnot se ustavičně mění nezávisle na přání, předvídaní a činnosti těch, kdo vyměňují. Pro vyměňovatele má jejich vlastní společenský pohyb formu pohybu věci, pod jehož kontrolou jsou, místo aby jej kontrolovali. Teprve za úplně rozvinuté zbožní výroby může vyrůst

²⁷ *Poznámka k 2. vyd.* Právě-li tedy Galiani: hodnota je poměr mezi dvěma osobami — „la ricchezza è una ragione tra due persone“ — byl by musel dodat: poměr skrytý pod věcným obalem. (Galiani: „Della Moneta“, str. 221, sv. III *Custodiho* sbírky: „Scrittori Classici Italiani di Economia Politica“. Parte Moderna, Milán 1803.)

ze zkušenosti samé vědecké pochopení, že jednotlivé soukromé práce, konané nezávisle na sobě, ale všestranně mezi sebou spjaté jako články přirozeně vzniklé společenské dělby práce, se neustále převádějí v určitých proporcích na svou společenskou míru. Aby se mohlo dojít k tomuto vědeckému chápání, je nutná úplně rozvinutá zbožní výroba, protože společensky nutná pracovní doba si razí cestu náhodnými a stále kolísajícími směnnými vztahy výrobků soukromých prací jen násilně jako přírodní zákon, který působí podobně jako zákon tíže, spadne-li někomu dům na hlavu.²⁸ Určení velikosti hodnoty pracovní dobou je proto tajemství, skryté pod zjevným pohybem relativních zbožních hodnot. Odhalení tohoto tajemství odstraňuje zdání, jako by se velikost hodnoty produktů práce určovala čistě náhodně, ale neodstraňuje nikterak její věcnou formu.

Přemýšlení o formách lidského života, a tedy i vědecký rozbor těchto forem, bere se ostatně cestou protikladnou skutečnému vývoji. Začíná post festum, t. j. vychází z hotových výsledků vývojového procesu. Formy, které vtiskují produktům práce ráz zboží a jsou proto předpokladem zbožního oběhu, mají již pevnost přirozených forem společenského života, dříve než se lidé po prvé pokusí ujasnit si nikoli historický charakter těchto forem, které se jim naopak jeví již jako nezměnitelné, nýbrž jejich obsah. Tak jedině rozbor cen zboží vedl k určení velikosti hodnoty, jen obecný peněžní výraz různých zboží umožnil ustálení jejich charakteru jako hodnot. Ale právě tato hotová forma světa zboží — jeho peněžní forma — skrývá společenský charakter soukromých prací a tedy i společenské vztahy soukromých pracovníků za věcmi, místo aby tyto vztahy odhalovala v celé ryzosti. Řeknu-li: kabát, boty atd. se mají k plátnu jako všeobecné ztělesnění abstraktní lidské práce, bije nesmyslnost tohoto výrazu do očí. Ale porovnávají-li výrobci kabátů, bot atd. tato zboží s plátnem nebo — což na věci nic

²⁸ „Co si máme myslit o zákonu, který se může prosazovat jen periodickými revolucemi? Je to právě přírodní zákon, který je založen na nevědomosti těch, které postihuje.“ (Bedřich Engels: „Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie“ v *Deutsch-französische Jahrbücher* vyd. Arnoldem Rugem a Karlem Marxem. Paříž 1844.)

práci. Nejsou si toho vědomi, ale dělají to.²⁷ Hodnota nemá napsáno na čele, co je zač. Nejen to: hodnota mění každý produkt práce v tajemný společenský hieroglyf. Později se lidé snaží rozluštit smysl tohoto hieroglyfu, proniknout do tajemství svého vlastního společenského produktu, neboť určování užitných předmětů jako hodnot je jejich společenským produktem stejně jako na př. řeč. Pozdější vědecký objev, že produkty práce, pokud jsou hodnotami, jsou pouze věcným výrazem lidské práce vynaložené na jejich výrobu, tvoří epochu v dějinách vývoje lidstva, ale naprosto nerozptyluje věcné zdání společenského charakteru práce. Jen o dané zvláštní formě výroby, zbožní výrobě, platí, že specificky společenský charakter navzájem nezávislých soukromých prací spočívá v tom, že jsou si rovny jako lidská práce vůbec, a v tom, že produkty práce dostávají charakter hodnoty. Kdežto lidem, kteří podléhají vztahům zbožní výroby, se tyto speciální zvláštnosti zbožní výroby — před oním objevem i po něm — zdají všeobecně platnými, podobně jako vlastnosti vzduchu — jeho fyzikální tělesná forma — existují dál, přestože věda rozložila vzduch na jeho základní prvky.

Vyměňovatele výrobků zajímá prakticky především otázka: kolik cizích výrobků dostanou za svůj výrobek, t. j. v jakých proporcích se výrobky navzájem vyměňují? Jakmile tyto proporce dosáhnou určité pevnosti a stávají se proto obvyklými, zdá se, že vyplývají ze samé povahy produktů práce. Tak na př. tuna železa a 2 unce zlata mají stejnou hodnotu, podobně jako libra zlata a libra železa mají stejnou váhu přes různé fyzikální a chemické vlastnosti svých těles. Ve skutečnosti se hodnotový charakter produktů práce upevňuje teprve jejich realizací jako hodnot určité velikosti. Velikosti hodnot se ustavičně mění nezávisle na přání, předvídaní a činnosti těch, kdo vyměňují. Pro vyměňovatele má jejich vlastní společenský pohyb formu pohybu věci, pod jehož kontrolou jsou, místo aby je kontrolovali. Teprve za úplně rozvinuté zbožní výroby může vyrůst

²⁷ *Poznámka k 2. vyd.* Pravi-li tedy Galiani: hodnota je poměr mezi dvěma osobami — „la ricchezza è una ragione tra due persone“ — byl by musel dodat: poměr skrytý pod věcným obalem. (Galiani: „Della Moneta“, str. 221, sv. III *Custodiho* sbírky: „Scrittori Classici Italiani di Economia Politica“. Parte Moderna, Milán 1803.)

ze zkušenosti samé vědecké pochopení, že jednotlivé soukromé práce, konané nezávisle na sobě, ale všestranně mezi sebou spjaté jako články přirozeně vzniklé společenské dělby práce, se neustále převádějí v určitých proporcích na svou společenskou míru. Aby se mohlo dojít k tomuto vědeckému chápání, je nutná úplně rozvinutá zbožní výroba, protože společensky nutná pracovní doba si razí cestu náhodnými a stále kolísajícími směnnými vztahy výrobků soukromých prací jen násilně jako přírodní zákon, který působí podobně jako zákon tíže, spadne-li někomu dům na hlavu.²⁸ Určení velikosti hodnoty pracovní dobou je proto tajemství, skryté pod zjevným pohybem relativních zbožních hodnot. Odhalení tohoto tajemství odstraňuje zdání, jako by se velikost hodnoty produktů práce určovala čistě náhodně, ale neodstraňuje nikterak její věcnou formu.

Přemýšlení o formách lidského života, a tedy i vědecký rozbor těchto forem, bere se ostatně cestou protikladnou skutečnému vývoji. Začíná post festum, t. j. vychází z hotových výsledků vývojového procesu. Formy, které vtiskují produktům práce ráz zboží a jsou proto předpokladem zbožního oběhu, mají již pevnost přirozených forem společenského života, dříve než se lidé po prvé pokusí ujasnit si nikoli historický charakter těchto forem, které se jim naopak jeví již jako nezměnitelné, nýbrž jejich obsah. Tak jedině rozbor cen zboží vedl k určení velikosti hodnoty, jen obecný peněžní výraz různých zboží umožnil ustálení jejich charakteru jako hodnot. Ale právě tato hotová forma světa zboží — jeho peněžní forma — skrývá společenský charakter soukromých prací a tedy i společenské vztahy soukromých pracovníků za věcmi, místo aby tyto vztahy odhalovala v celé ryzosti. Řeknu-li: kabát, boty atd. se mají k plátnu jako všeobecné ztělesnění abstraktní lidské práce, bije nesmyslnost tohoto výrazu do očí. Ale porovnávají-li výrobci kabátů, bot atd. tato zboží s plátnem nebo — což na věci nic

²⁸ „Co si máme myslit o zákonu, který se může prosazovat jen periodickými revolucemi? Je to právě přírodní zákon, který je založen na nevědomosti těch, které postihuje.“ (*Bedřich Engels*: „Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie“ v *Deutsch-französische Jahrbücher* vyd. Arnoldem Rugem a Karlem Marxem. Paříž 1844.)

nemění — se zlatem a stříbrem jako všeobecným ekvivalentem, jeví se jim vztah jejich soukromých prací k celkové společenské práci právě v této nesmyslné formě.

Takovéto formy tvoří právě kategorie buržoasní ekonomie. Jsou to společensky platné, tedy objektivní myšlenkové formy pro výrobní vztahy tohoto historicky určitého společenského výrobního způsobu — zbožní výroby. Všechn mysticismus světa zboží, všechna kouzla a čary, které zamlžují produkty práce za vlády zbožní výroby, mizejí ihned, jakmile přejdeme k jiným formám výroby.

Protože politická ekonomie miluje robinsonády²⁹, nechť se především i na našem ostrově objeví Robinson. Je sice od přirozenosti skromný, ale přesto musí uspokojovat rozmanité potřeby, a tedy konat různé užitečné práce: zhotovovat nástroje, dělat nábytek, krotit lamu, chytat ryby, lovit zvěř atd. O modlení a pod. tu ani nemluvíme, protože to působí našemu Robinsonovi potěšení a protože takovou činnost považuje za odpočinek po práci. Přes rozmanitost svých produktivních funkcí ví, že jsou to jen různé formy činnosti téhož Robinsona, tedy jen různé druhy lidské práce. Nouze ho nutí, aby si přesně rozděloval čas mezi své různé funkce. Zda jedna zabírá více, druhá méně místa v jeho celkové činnosti, to závisí na větší či menší obtíži, kterou musí překonat, aby dosáhl zamýšleného užitečného efektu. Tomu ho učí zkušenost, a náš Robinson, který při ztroskotání lodi zachránil hodinky, hlavní knihu, inkoust a pero, si začíná hned jako pravý Angličan sám o sobě vést účty. Jeho inventář obsahuje seznam užitných předmětů, které má, různých operací, kterých je zapotřebí k jejich výrobě, konečně záznamy o pracovních hodinách, které ho průměrně stojí zhotovení těchto různých výrobků. Všechny vztahy mezi Robinsonem a věcmi,

²⁹ *Poznámka k 2. vyd.* Ani Ricardo se nemohl obejít bez robinsonády. „Prvobytného rybáře a prvobytného lovce nechává ihned jako majitele zboží směňovat ryby a zvěřinu úměrně k pracovní době, zpředmětněné v těchto směnných hodnotách. Při této příležitosti upadá do anachronismu, že prvobytný rybář a lovec si k vypočítávání svých pracovních nástrojů berou na pomoc anuitní tabulky, běžné na londýnské burse roku 1817. Zdá se, že „paralelogramy pana Owena“ jsou jedinou společenskou formou, kterou znal kromě buržoasní formy.“ (*Karl Marx: „Zur Kritik etc.“*, str. 43. [*K. Marx: „Ke kritice atd.“*, str. 42.])

z nichž se skládá jeho bohatství vlastní výroby, jsou zde tak jednoduché a průhledné, že by jim asi rozuměl i pan M. Wirth bez zvláštní duševní námahy. A přesto jsou v nich obsažena všechna podstatná určení hodnoty.

Přenesme se nyní ze slunného Robinsonova ostrova do temného evropského středověku. Místo našeho nezávislého člověka tu nacházíme lidi, kteří jsou všichni závislí — nevolníky i feudály, vasaly i lenní pány, laiky i kněze. Osobní závislost tu charakterizuje společenské vztahy materiální výroby stejně jako jiné životní sféry, vybudované na tomto základě. Ale právě protože vztahy osobní závislosti tvoří základ dané společnosti, nemusí jednotlivé práce a výrobky přijímat fantastickou formu, odlišnou od jejich reálného bytí. Vcházejí do koloběhu společenského života jako naturální služby a naturální dávky. Bezprostředně společenskou formou práce je tu její naturální forma, její zvláštnost, a ne její všeobecnost jako ve společnosti spočívající na základě zbožní výroby. Roboty stejně jako práce vyrábějící zboží se rovněž měří dobou, ale každý nevolník ví, že ve službě svému pánovi vynakládá jen určité množství své osobní pracovní síly. Desátek, který musí odvádět knězi, je něco mnohem jasnějšího než kněžské požehnání. Ať tedy jakkoli oceňujeme charakterní masky, v nichž tu vystupují vůči sobě středověcí lidé, je v každém případě nepochybné, že společenské vztahy osob v jejich práci se tu jeví jako jejich vlastní osobní vztahy a nemaskují se za společenské vztahy věcí, produktů práce.

Chceme-li zkoumat společnou, t. j. bezprostředně zespolečenštěnou práci, nemusíme se vracet až k její prvobytné formě, s níž se setkáváme na prahu dějin všech kulturních národů.³⁰ Bližší příklad

³⁰ *Poznámka k 2. vyd.* „V poslední době se rozšířil směšný předsudek, že forma prvobytného pospolného vlastnictví je formou specificky slovanskou nebo dokonce výhradně ruskou. Je to původní forma, kterou můžeme prokázat u Římanů, Germánů a Keltů; její celý vzorník s nejrůznějšími ukázkami nalézáme stále ještě u Indů, i když částečně již v troskách. Podrobnější studium asijských, a zvláště indických forem pospolného vlastnictví by dokázalo, jak z různých forem prvobytného pospolného vlastnictví vznikají různé formy jeho rozkladu. Tak se dají na př. odvodit rozličné originální typy římského a germánského soukromého vlastnictví z rozličných forem indického pospolného vlastnictví.“ (*Karl Marx: „Zur Kritik etc.“*, str. 10. [*K. Marx: „Ke kritice atd.“*, str. 17.])

skýtá venkovská patriarchální výroba rolnické rodiny, která vyrábí pro vlastní spotřebu obilí, dobytek, přízi, plátno, oděv atd. Tyto různé věci představují pro tuto rodinu různé výrobky její rodinné práce, ale nejsou vůči sobě navzájem zbožím. Různé práce, které vytvářejí tyto výrobky: obdělávání půdy, chov dobytka, předení, tkání, krejčování atd. — jsou společenskými funkcemi ve své naturální formě, protože to jsou funkce rodiny, která má, podobně jako zbožní výroba, svou vlastní, samostatnou dělbu práce. Dělbá práce v rodině a pracovní doba jednotlivých členů rodiny se řídí rozdíly pohlaví a věku a přírodními podmínkami práce, které se mění se střídáním ročních období. Ale to, že se vynakládání individuálních pracovních sil měří dobou, dodává od počátku pracím samým společenský charakter, protože individuální pracovní síly tu od počátku fungují jen jako orgány celkové pracovní síly rodiny.

Představme si konečně pro změnu sdružení svobodných lidí, kteří pracují se společnými výrobními prostředky a plánovitě vynakládají své individuální pracovní síly jako jednu společenskou pracovní sílu. Všechna určení Robinsonovy práce se tu opakují, jenže ve společenském, a ne individuálním měřítku. Všechny výrobky Robinsonovy práce byly výhradně jeho osobním výrobkem, a tedy bezprostředně užitnými předměty pro něho samého. Celkový výrobek sdružení svobodných lidí je společenským produktem. Část tohoto produktu slouží opět jako výrobní prostředky. Zůstává společenskou. Ale druhá část je spotřebována členy sdružení jako životní prostředky. Musí se proto mezi ně rozdělovat. Způsob tohoto rozdělování se bude měnit podle charakteru společenského výrobního organismu samého a podle stupně historického vývoje výrobců. Jen pro srovnání se zbožní výrobou předpokládejme, že podíl každého výrobce na životních prostředcích je určen jeho pracovní dobou. Za této podmínky by pracovní doba hrála dvojí úlohu. Jejím společensky plánovitým rozdělením je dán správný poměr mezi různými pracovními funkcemi a různými potřebami. Na druhé straně je pracovní doba zároveň mírou individuální účasti výrobců na celkové práci a tedy i na individuálně spotřebované části celého výrobku. Společenské vztahy lidí k jejich pracím a výrobkům jejich práce zůstávají tu průhledně jasné jak ve výrobě, tak v rozdělování.

Pro společnost výrobců zboží, jejíž charakteristický společenský výrobní vztah záleží v tom, že výrobky práce jsou zde pro ně zbožím, t. j. hodnotami, a že v této věcné formě se jednotlivé soukromé práce mají k sobě navzájem jako stejná lidská práce — pro takovou společnost je nejvhodnější formou náboženství křesťanství se svým kultem abstraktního člověka, zejména ve svých buržoasních obměnách, jako je protestantství, deismus atd. Za staroasijských, antických atd. výrobních způsobů hraje přeměna výrobku ve zboží, a tedy i bytí lidí jako výrobců zboží podřadnou úlohu, která se však stává tím významnější, čím dále pokročil úpadek občinného způsobu života. Obchodní národy ve vlastním slova smyslu existují jen v intermundiích starého světa jako Epikurovi bozi nebo jako Židé v pórech polské společnosti. Ony staré společenské výrobní organismy jsou daleko a mnohem jednodušší a jasnější než buržoasní výrobní organismus, ale spočívají buď na nezralosti individuálního člověka, který se ještě neodtrhl od pupeční šňůry přirozených druhových svazků s ostatními lidmi, nebo na bezprostředních vztazích panství a poroby. Podmínkou jejich existence je nízký stupeň vývoje produktivních sil práce a tomu odpovídající omezenost vztahů lidí rámcem materiálního výrobního procesu života, tedy omezeností všech jejich vztahů k sobě navzájem a k přírodě. Tato skutečná omezenost se obráží ideálně ve starých přírodních a lidových náboženstvích. Náboženský odraz skutečného světa může vůbec zmizet teprve tehdy, až vztahy praktického všedního života se lidem začnou jevit jako průhledné a rozumné svazky lidí mezi sebou a s přírodou. Podoba společenského životního procesu, t. j. materiálního výrobního procesu života, shazuje se sebe mystický mlžný závoj teprve tehdy, až se stane produktem svobodného společenského sdružení lidí a bude pod jejich vědomou plánovitou kontrolou. K tomu je však nezbytně nutný určitý materiální základ společnosti čili řada určitých materiálních existenčních podmínek, které opět jsou samostatným produktem dlouhého a bolestného vyvojového procesu.

Politická ekonomie sice už rozebrala — i když nedostatečně³¹ —

³¹ Nedostatečnost Ricardova rozboru velikosti hodnoty — a je to její nejlepší rozbor — si ukážeme ve třetí a čtvrté knize tohoto spisu. Pokud však jde o hod-

hodnotu a velikost hodnoty a odhalila obsah skrytý v těchto formách. Ale nikdy si nepoložila otázku: proč tento obsah přijímá takovou formu, jinými slovy, proč se práce zračí v hodnotě a trvání práce, jako její míra, ve velikosti hodnoty produktu práce?³² Formule,

notu vůbec, nerozlišuje klasická politická ekonomie nikde úplně zřetelně a vědomě mezi prací, jak se vyjadřuje v hodnotě, a touž prací, pokud je ztělesněna v užité hodnotě výrobku. Dělá ovšem tento rozdíl ve skutečnosti proto, že v prvním případě zkoumá práci s kvantitativní stránky, ve druhém s kvalitativní. Ale nenapadá ji, že pouze kvantitativní rozdílnost prací předpokládá jejich kvalitativní jednotu nebo rovnost, tedy jejich převedení na abstraktně lidskou práci. Ricardo na př. prohlašuje, že souhlasí s těmito slovy Destutta de Tracy: „Protože je naprosto zřejmé, že naše fyzické a duševní schopnosti jsou jediným původním bohatstvím, je používání těchto schopností, jakýkoli druh práce, našim jediným pokladem. Jedině toto používání vytváří všechny předměty, které nazýváme bohatstvím... Mimo to je jasné, že všechny tyto předměty představují jen práci, která je vytvořila, a mají-li hodnotu nebo mají-li dokonce dvě různé hodnoty, pak pochází jen z hodnoty práce, již byly vytvořeny.“ (Ricardo: „The Principles of Political Economy“, 3. vyd., Londýn 1821, str. 334.) Poznamenáváme jen, že Ricardo podkládá Destuttovi své vlastní hlubší chápání otázky. Destutt sice na jedné straně skutečně říká, že všechny věci, které tvoří naše bohatství, „představují práci, která je vytvořila“; ale na druhé straně tvrdí, že své „dvě různé hodnoty“ (užitnou a směnnou) dostávají od „hodnoty práce“. Tím se dostává do začarovaného kruhu otřepanosti vulgární politické ekonomie, která předpokládá hodnotu jednoho zboží (v daném případě práce), aby pak s její pomocí určila hodnotu ostatních zboží. Ricardo ho čte tak, že jak v užité, tak v směnné hodnotě se zračí práce (a ne hodnota práce). Sám však tak špatně rozlišuje dvojaký charakter práce, který se také dvojitě zračí, že v celé kapitole: „Value and Riches, their Distinctive Properties“ [„Hodnota a bohatství, jejich odlišné zvláštnosti“] se musí pracně potýkat s trivialitami takového J. B. Saye. Nakonec také s udivením pozoruje, že Destutt se sice shoduje s ním v názoru na práci jako zdroj hodnoty, ale přesto se ve svém určení pojmu hodnoty zároveň shoduje se Sayem.

³² Jedním ze základních nedostatků klasické politické ekonomie je, že se jí nikdy nedařilo vyvodit z rozboru zboží — a zvláště hodnoty zboží — formu hodnoty, která z ní dělá právě směnnou hodnotu. Právě ve svých nejlepších představitelích, jako byli A. Smith a Ricardo, považuje klasická politická ekonomie formu hodnoty za něco zcela lhostejného a dokonce vnějšího povaze zboží. Příčinou toho je nejen, že jejich pozornost je plně zaujata rozbořením velikosti hodnoty. Tato příčina leží hlouběji. Forma hodnoty produktu práce je nej-abstraktnější a zároveň nejobecnější formou buržoasního výrobního způsobu, který je jí charakterisován jako zvláštní typ společenské výroby, a tím je zároveň charakterisován historicky. Diváme-li se na buržoasní způsob výroby jako na

kteří mají napsáno na čele, že náleží takové společenské formaci, kde výrobní proces vládne lidem, a ne člověk výrobnímu procesu — tyto formule se jeví jejímu buržoasnímu vědomí jako něco stejně samozřejmého, stejně přirozeného a nutného jako produktivní práce sama. Na předburžoasní formy společenského výrobního organismu se tato ekonomie proto dívá spatra, asi tak jako církevní otcové na předkřesťanská náboženství.³³

věcnou přirozenou formu společenské výroby, přehlédneme nevyhnutelně i specifické zvláštnosti formy hodnoty, tedy formy zboží, a jdeme-li dále, formy peněz, formy kapitálu atd. Proto se u ekonomů, kteří jednomyslně uznávají měření velikosti hodnoty pracovní dobou, setkáváme s nejpěstřejšími a nejprotichůdnějšími představami o penězích, t. j. všeobecném ekvivalentu v jeho hotové podobě. Zvlášť názorně se to ukazuje na př. při zkoumání bankovníctví, kde již nelze vystačit s otřepanými definicemi peněz. V protikladu k tomu vznikla restaurovaná merkantilní soustava (Ganilh a j.), která vidí v hodnotě jen společenskou formu či spíše jen její odlesk zbavený veškeré substance. — Jednou provždy poznamenávám, že klasickou politickou ekonomikou rozumím všechnu politickou ekonomii, počínaje W. Pettym, která zkoumá vnitřní souvislosti buržoasních výrobních vztahů. V protikladu k ní se vulgární ekonomie jen potácí v oblasti vnějších zdánlivých závislostí, znovu a znovu přežvykuje materiál, již dávno zpracovaný vědeckou politickou ekonomikou, aby způsobem přijatelným pro buržoasii vysvětlila takřka nejhrubší jevy ekonomického života a aby je přizpůsobila buržoasí domácí potřebě. Jinak se omezuje na to, že pedantsky systematicky otřepané a samolibé představy činitelů buržoasní výroby o jejich vlastním světě jako nejlepším ze všech světů a prohlašuje tyto představy za věčné pravdy.

³³ „Ekonomové postupují podivuhodným způsobem. Pro ně existují jen dva druhy institucí, umělé a přirozené. Instituce feudalismu jsou instituce umělé, instituce buržoasní jsou instituce přirozené. Podobají se v tom theologům, kteří také rozeznávají dva druhy náboženství. Každé náboženství, které nevyznávají oni, je lidský výmysl, kdežto jejich vlastní náboženství je zjevení boží. — A tak dříve dějiny existovaly, nyní již neexistují.“ (Karl Marx: „Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère par M. Proudhon“, 1847, str. 113. [K. Marx: „Bída filosofie, odpověď na filosofii bída pana Proudhona“, str. 109].) Opravdu komický je na př. pan Bastiat, který se domnívá, že staří Řekové a Římané žili jen z loupeží. Vždyť žijí-li lidé po celá staletí z loupeže, musí mít přece stále co loupit, čili předměty loupeže se musí neustále reprodukovat. Zdá se tedy, že i Řekové a Římané měli nějaký výrobní proces, nějakou ekonomiku, která tvořila materiální základnu jejich světa právě tak, jako tvoří buržoasní ekonomika základnu dnešního světa. Či myslí snad Bastiat, že výrobní způsob, který je založen na otročké práci, spočívá tím na soustavě loupeže? To se pouští na nebezpečnou půdu. Zmýlil-li se takový velikán myslitel jako Aristoteles při hodnocení

Do jaké míry fetišismus vlastní světu zboží, čili předmětné zdání společenských určení práce, zmátl některé ekonomy, ukazuje mimo jiné nudný a jalový spor o úlohu přírody při vytváření směnné hodnoty. Protože směnná hodnota je jen určitým společenským způsobem vyjádření práce vynaložené na výrobu věci, rozumí se samo sebou, že ve směnné hodnotě není obsaženo o nic více látky dané přírodou než na př. ve směnečném kursu.

Protože zbožní forma je nejvšeobecnější a nejméně rozvinutou formou buržoasní výroby — proto také vzniká velmi brzy, třebaže v dřívějších epochách nepřevládá, tedy není tak charakteristická jako dnes — zdá se, že její fetišový charakter lze ještě snadno překonat. U konkrétnějších forem mizí i toto zdání jednoduchosti. Z čeho vznikají iluze monetární soustavy? Z toho, že neviděla, že se ve zlatě a stříbře jako penězích zračí společenský výrobní vztah, ale ve formě přírodních věcí s velmi zvláštními společenskými vlastnostmi. A moderní politická ekonomie, která s tak pohrdavým úsměškem shlíží na monetární soustavu: není její fetišismus přímo hmatatelný, jakmile začíná zkoumat kapitál? Jak je tomu dlouho,

otrocké práce, proč by měl takový trpaslík ekonom jako Bastiat postupovat správně při svém hodnocení námezdní práce? — Používám této příležitosti, abych stručně odpověděl na námitku, kterou mi učinil jeden německo-americký list, když vyšel můj spis „Zur Kritik der Politischen Oekonomie“ [„Ke kritice politické ekonomie“], 1859. Podle mínění tohoto listu můj názor, že určitý výrobní způsob a výrobní vztahy, které mu odpovídají, zkrátka „ekonomická struktura společnosti je reálnou základnou, nad níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité formy společenského vědomí“, že „způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duševní životní proces vůbec“ [„Ke kritice politické ekonomie“, str. 6, 7] — to vše je prý sice správné pro dnešní svět, kde vládne materiální zájmy, ale není správné ani pro středověk, kde vládá katolicismus, ani pro Athény a Řím, kde vládla politika. Především je zarážející, že by někdo mohl předpokládat, že tyto v celém světě známé fráze o středověku a antickém světě jsou ještě někomu neznámé. Jasně je jedno, že středověk nemohl být živ z katolicismu a antický svět z politiky. Naopak, způsob, jak se v těchto epochách získávaly prostředky k životu, vysvětluje, proč jednou hrála hlavní úlohu politika a po druhé katolicismus. Ostatně není třeba mít nějaké zvlášť hluboké znalosti na př. o dějinách římské republiky, abychom věděli, že jejich skrytou pružinu tvoří dějiny pozemkového vlastnictví. Na druhé straně musel již Don Quijote pykat za svůj omyl, když si představoval, že potulné rytířství je slučitelné se všemi ekonomickými formami společnosti.

co zmizela iluze fysiokratů, že pozemková renta vyrůstá ze země, a ne ze společnosti?

Abychom však nepředbíhali, uvedeme tu již jen jeden další příklad, který se týká samé formy zboží. Kdyby zboží uměla mluvit, řekla by: naše užitná hodnota snad lidi zajímá. Nás jako věci se netýká. Ale co přísluší naší věcné povaze, je hodnota. Naše vlastní styky, styky věcí-zboží jsou toho nejlepším důkazem. Máme k sobě navzájem vztah jen jako směnné hodnoty. Slyšme nyní, co duše zboží dí ústy ekonomy: „Hodnota (směnná hodnota) je vlastnost věcí, bohatství (užitná hodnota) je vlastnost člověka. Hodnota v tomto smyslu nutně předpokládá směnu, bohatství však nikoli.“³⁴ „Bohatství (užitná hodnota) je atribut člověka, hodnota je atribut zboží. Člověk nebo společnost jsou bohatí; perla nebo diamant jsou cenné... Perla nebo diamant mají hodnotu jako perla nebo diamant.“³⁵ Až dosud neobjevil žádný chemik v perle nebo diamantu směnnou hodnotu. Ale ekonomové-vynálezci této chemické látky, kteří si dělají zvláštní nárok na kritickou hloubku myšlení, shledávají, že užitná hodnota věcí nezávisí na jejich věcných vlastnostech, kdežto hodnota jim přísluší jako věcem. V tomto přesvědčení je utvrzuje ta podivná okolnost, že užitná hodnota věcí se pro člověka realizuje beze směny, t. j.: v jejich bezprostředním vztahu mezi věcí a člověkem, kdežto hodnota se může realizovat jen ve směně, t. j.: v určitém společenském procesu. Kdo by si tu nezpomněl, jak dobrák Dogberry poučuje ponocného Seacola*, že „příjemný zevnějšek je darem okolností; umění číst a psát pochází od přírody“.³⁶

³⁴ „Observations on certain verbal disputes in Political Economy, particularly relating to Value and to Demand and Supply.“ Londýn 1821, str. 16.

³⁵ S. Bailey: „A Critical Dissertation on the Nature etc. of Value“, str. 165.

* Shakespeare: „Mnoho povyku pro nic.“ (Pozn. překl.)

³⁶ Autor „Observations“ a S. Bailey obviňují Ricarda, že nezpozoroval relativní charakter směnné hodnoty a přeměnil ji v cosi absolutního. Ve skutečnosti je tomu právě naopak: zdánlivou relativnost, kterou tyto věci, na př. diamant a perla, mají jako směnné hodnoty, převedl na pravý vztah, skrytý za jejich zevnějškem, na jejich relativnost jako pouhých výrazů lidské práce. Jestliže ricardovci odpověděli Baileyovi hrubě, ale ne pádně, pak jen proto, že u Ricarda samého nenašli poučení o vnitřní souvislosti mezi hodnotou a formou hodnoty čili směnnou hodnotou.